

¹ Романова Марина Костянтинівна, аспірантка кафедри історії, політології та психології Житомирський національний агроекологічний університет, м. Житомир, Україна

Анотація. Досліджено екологічну свідомість особистості дорослого віку. Визначено роль і зміст духовного виміру екологічної свідомості. Обґрунтовано структуру екологічної свідомості

Ключові слова: екологічна свідомість, духовний вимір свідомості, екологічні ціннісні орієнтації, екологічна спрямованість, екологічні потреби, особистість дорослого віку.

Постановка проблеми. Сучасний стан екології нашої планети актуалізує загальну проблему людського існування. Зважаючи на це на перший план виходить необхідність спрямування світоглядного розвитку людства від егоцентризму до екоцентризму.

Такому спрямуванню сприяє створення єдиного інформаційного простору, завдяки якому люди отримали велику можливість для психологічної самоосвіти, самопізнання, усвідомлення себе унікальною розумною частиною єдиного цілого – ноосфери Землі (В.І. Вернадський), а також дослідження гармонійної взаємодії у системі “людина – природа”, яким займається екологічна психологія. Екологічна свідомість як предмет екологічної психології вивчається такими науковцями як А.А. Алдашева, О.В. Білоус, Е.В. Гірусов, О.В. Грезе, С.Д. Дерябо, В.В. Медведєв, В.П. Онопрієнко, А.А. Фурман, Т.Ф. Юркова, В.О. Ясвін та ін. Впродовж останнього десятиріччя значна частина психологічних надбань присвячується висвітленню питань екологічних цінностей та їх зв'язку з професійною орієнтацією особистості.

Суттєвою особливістю сучасних психологічних досліджень є їх зосередження на становленні екологічної свідомості в юнацькому віці (О.В. Грезе, 2009), визначенні місця екологічних цінностей в аксіологічній системі суб'єктів трудової діяльності та обґрунтування смислового значення екологічної свідомості (О.В. Білоус, 2006). Проблема вивчення психологічних особливостей розвитку і структури екологічної свідомості дорослої особистості, зокрема, у ракурсі її духовного аспекту не отримала належного відображення у наукових розробках.

Зважаючи на викладене вище, **об'єктом** нашого дослідження є екологічна свідомість дорослої особистості, а **предметом** – особливості її розвитку та структура.

Метою роботи є дослідження особливостей розвитку та визначення структури екологічної свідомості особистості дорослого віку.

Розв'язувалися наступні **завдання**: а) вивчення особливостей розвитку екологічної свідомості дорослої особистості; б) виокремлення структурних елементів екологічної свідомості дорослої особистості (екологічні ціннісні орієнтації, екологічні потреби,

екологічна спрямованість); в) дослідження змісту її духовного виміру.

Основний зміст. Під екологічною свідомістю традиційно розуміється сукупність екологічних уявлень, існуючого ставлення до природи, а також відповідних стратегій і технологій взаємодії з нею [11, с.24]. Саме сформований тип екологічної свідомості визначає поведінку людей по відношенню до природи.

Екологічна свідомість не виділяється пересічною людиною в специфічну окрему сферу, вона є голографічним віддзеркаленням свідомості загалом й виокремлюється від неї лише у процесі наукового аналізу [4, с. 23]. Екологічна свідомість у вузькому сенсі як ціннісне ставлення до природи розглядається як різновид свідомості поряд з такими її видами як економічна, політична, правова, релігійна тощо.

Свідомість є ідеальною формою відображення, відтворення, породження дійсності, що не заважає їй бути реальною, об'єктивною, буттєвою, тобто тією, що бере участь у бутті [5, с. 466]. Науковці наділяють свідомість властивостями “живого тіла”, розмірність якого близька до космічних розмірностей. В.І. Вернадський визначає, що це «величезне тіло» знаходиться в “пульсуючій рівновазі і породжує нові форми” [Там само, с. 467]. Відомий філософ М.М. Бахтін досліджував свідомість як такий феномен, що існує “між нашими головами”. Саме “це визначення має фундаментальне відношення і до соціальної форми, завдяки якій люди здатні жити один з одним, а фактично пропускати через себе потік життя” (М.К. Мамардашвілі) [Там само].

Свідомість є найскладнішою реальністю, що має свою структуру і рівні, які до кінця ще не визначені та по-різному трактуються науковими дослідниками. Розглядаючи екологічну свідомість як різновид свідомості дорослої особистості, зупинимося на її трьох вимірах [Там само, с. 468]:

1. Духовний вимір, що виникає з моменту першої посмішки немовляти одночасно з базовим почуттям довіри/недовіри до себе й оточуючого світу та формується впродовж онтогенезу. На цьому рівні свідомість особистості розвивається між Я — Ти, Я — Інший (М. Бубер, М.М. Бахтін, С.Л. Рубінштейн). За висловом Д.Віннікота, це відчуття власної магічної сили

(омніпотентності). Його можна називати світом або простором між, який вимагає заповнення Іншим, відмінним від самого індивіда: іншим Я, іншою реальністю. За висловом М. Бубера, при порушенні простору між, діалектики або діалогу у стосунках Я – Інший (Я – Природа) особистість втрачає людське.

Духовний вимір, розвиваючись, стає колискою свободи, моральної поведінки, совісті і, за нашою думкою, більшою мірою, а ніж інші рівні свідомості, зумовлює розвиток екологічної свідомості особистості. Саме духовний аспект свідомості зумовлює наповнення простору (стосунків) між людиною і природою певним змістом, що ґрунтується на одному з базових почуттів: довіри або недовіри. Якщо характер взаємодії особистості і оточуючого світу базується на недовірливих стосунках, людина протиставляє себе силам і об'єктам природи, боїться їх і тому намагається оволодіти природою. Якщо вище означена взаємодія зумовлена почуттям довіри, стосунки між людиною, іншими і природою наповнюються гармонією, взаємоповагою, що веде до усвідомлення, відчуття особистістю самою себе частинкою великого цілого (планети Земля, Всесвіту) та до її конструктивних дій по збереженню природних ресурсів, відновленню рівноваги у системі “людина – природа”. Більш того, духовний вимір свідомості особистості дозволяє виходити за межі системи «людина – природа», наповнюючи гармонією будь-які стосунки дорослої особи (з самою собою, оточуючими, навколишнім світом). Завдяки цьому, доросла особистість може розвинути власну екологічну свідомість до її найвищого рівня, який ми називаємо універсальним рівнем.

2. Буттєвий (“буттєво-емпіричний”) вимір. Його складовими є біодинамічна тканина живого руху, предметної дії та чуттєва тканина образу [5, с. 468]. В рамках екологічної свідомості цей рівень зумовлює певну поведінку особистості, що спрямована на природу, формує тактику і стратегію взаємодій людини з навколишнім середовищем.

3. Рефлексивний (“буттєво-гносеологічний”) вимір, образом якого є значення і сенс (смысл). У цьому вимірі відбувається гра значень і смислів: осмислення значень і означення смислів. Ці процеси рідко бувають симетричними, між ними спостерігається відстань, дельта нерозуміння, недомовленість або наддомовленість, які спонукають до продовження цієї гри, до розвитку свідомості в цілому [Там само].

Вивченню рефлексивного і буттєвого вимірів свідомості присвячено дослідження О.М. Леонтьєва (Леонтьев О.М., 1975), який розвивав ідею С.Л. Рубінштейна про взаємозв'язок свідомості особистості з її буттям і діяльністю. О.М. Леонтьєвим виділено три складові свідомості: чуттєву тканину, значення і смисл.

Російський психолог В.П. Зінченко доповнив структуру свідомості біодинамічною тканиною, що служить своєрідним містком, що з'єднує свідомість і поведінку (Зінченко В.П., 1994). Однією з рушійних сил розвитку і саморозвитку особистості науковець вважав напругу, що виникає між біодинамічною та чуттєвою тканиною свідомості людини.

Над проблемою структури свідомості працювали також і О.Ю. Артем'єва, Ф.Є. Василюк, В.Ф. Петрен-

ко, В.В. Петухов, В.П. Серкін, С.Д. Смирнов, Ю.К. Стрелков та ін.

Роль значення і смислу в екологічній свідомості особистості досить повно висвітлюється в дисертаційному дослідженні О.В. Білоусом (Білоус О.В., 2006). Ми ж розглянемо духовний шар екологічної свідомості дорослої особистості, дослідимо зміст простору, що знаходиться між дорослою людиною і оточуючим світом: природою й іншими людьми.

Екологічна криза становить загрозу не лише для матеріального аспекту земної життєвої потенції, але й для ідеального світу, та є прямим наслідком занедбаного стану духовності сучасного людства. Відродженням духовного змісту у стосунках системи “людина – природа” займалися прихильники глибинної екологічної психології (Дж. Мейсі, А. Наесс, Дж. Сід, Д. Сессінс, М. О'Коннор, J. Braus, D. Wood, J. Cornell, J. Rainwater, А. Найн, С. Холл, D. Bohm, S. Matre, A. Leopold).

Психологічними механізмами глибинної екологічної свідомості як предмета глибинної екопсихології є: актуалізація особистої причетності людини до об'єктів природи, ситуацій, обставин, у яких вона знаходиться; проекція особистих станів на природні об'єкти через ототожнення себе з ними (співпереживання), а також переживання особистих емоцій та почуттів з приводу стану природних об'єктів (співчуття); самоаналіз людиною своїх дій та вчинків; побудова стратегій взаємодії у системі “людина – природа” з погляду їх екологічної доцільності (С. Дерябо, Л. Журавльова, М. Колесник, А. Львовичкіна, В. Панов, В. Скребець, В. Ясвін).

Усе людство і кожен окремих індивід є включеними в циклічні процеси природи і в кінцевому рахунку залежні від них. Усі форми життя на Землі мають свою внутрішню цінність, яка не може визначитися через поняття користі для людини. Отже глибинна екологічна свідомість виступає духовним типом свідомості, при якому індивід відчуває свою приналежність до безперервності та гармонії процесів, що відбуваються на планеті Земля, яка є часткою всеосяжного Космосу.

Ставлення людини до природи є одним зі складових компонентів екологічної свідомості в якості предмета екологічної психології. Об'єктивний зв'язок природи і потреб людини знаходить відображення в особистісному внутрішньому світі, забарвлюється ним і набуває певного ступеня значущості. У силу цього практично будь-яке ставлення до природи набуває своєрідності суб'єктивного ставлення [9]. Саме особливості суб'єктивного ставлення особистості до світу природи наповнюють простір взаємозв'язків у системі “людина – природа” певним змістом. Якісні характеристики цього змісту відображають духовний аспект свідомості дорослої особистості.

Під суб'єктивним ставленням у психології розуміється суб'єктивно забарвлене віддзеркалення особистістю взаємозв'язків власних потреб з об'єктами і явищами світу, які є фактором, що обумовлює поведінку [3, с. 23].

На підґрунті індивідуального та суспільного досвіду у вигляді думок, знань, концепцій екологічна свідомість формує власні цінності, що відображають по-

двійну сутність людини як суб'єкта, що протиставляє себе природі, так і суб'єкта, який є нерозривною частиною цієї природи. В просторі екосвідомості постійно відбувається боротьба цих цінностей, наслідки якої реалізуються в діях [4, с. 22].

Науковці вивчають особливості взаємодії людини і природи з позиції якісно-змістовної характеристики суб'єктного ставлення. Параметр суб'єктного ставлення, що дає його якісно-змістовну характеристику, називають модальністю [2; 10].

Екологічна свідомість в цілому найбільш адекватно може бути охарактеризована за трьома параметрами-векторами:

1) Психологічна “протиставленість – включеність”. Внаслідок процесу відчуження антропоцентрична людина вважає себе “центром Всесвіту”, протистоїть природі, намагається її підкорити та знищити. Людина з екоцентричним типом світогляду, яка має глибинну екосвідомість, мислиться не як істота, що стоїть поза і над природою, а як складова частина Природи.

2) “Об'єктне – суб'єктне” сприйняття природи. Екоцентрична людина сприймає природу як рівноправного суб'єкта взаємодії на відміну від ставлення, спрямованого на оточуючий світ лише як на об'єкт, який позбавлений самоцінності та слугує задоволенню егоїстичних потреб людства. Людина розглядається як активно діюча, самовдосконалююча частина природи, яка реалізує в своєму самоздійсненні універсальні закономірності, що лежать і в основі саморозвитку природи загалом. Тоді людина як суб'єкт припиняє процес протиставлення себе природі як об'єкту. Навпаки, вона стає суб'єктом розвитку природи і себе самої як однієї з її форм (природних форм буття).

3) “Прагматичний непрагматичний” характер взаємодії. Взаємодія з природою, яка сприймається лише як матеріальна цінність, слугує задоволенню тільки прагматичних (харчових, технологічних і т.п.) потреб людини. На думку вчених прагматична модель – це найуживаніша модель взаємодії з природою на сучасному етапі людства, яке живе у цивілізованому світі і тому має західний тип мислення. У випадку, коли людина ставиться до природи як до самоцінності, взаємодія носить характер задоволення її непрагматичних, духовних потреб. Непрагматичний характер суб'єктного відношення до природи характерний для самосвідомості особистості, яка живе за східним типом мислення або має прогресивні духовно-моральні якості сприймання оточуючого світу і самої себе, як невід'ємної частинки планети Земля, Космосу [2; 10, с. 18-25].

З'єднання останніх двох векторів дає чотири типи модальності ставлення до природи: 1) об'єктно-прагматичний, 2) об'єктно-непрагматичний, 3) суб'єктно-прагматичний, 4) суб'єктно-непрагматичний.

Суб'єктно-непрагматична модальність ставлення до природи є найбільш бажаною, вона властива високодуховній дорослій особистості з достатнім рівнем розвитку глибинної екосвідомості. За С.Д. Дерябо, саме такою є модальність суб'єктивного ставлення у справжніх любителів природи [2].

Одночасно з модальністю, найважливішою характеристикою суб'єктного ставлення до природи є па-

раметр інтенсивності. Інтенсивність суб'єктного ставлення людини до природи є показником міри збереження в екологічних об'єктах стосунків різних потреб особистості та міри проявлення даного відношення. Відповідно у структурі параметра інтенсивності екологічної свідомості науковці виокремлюють чотири компоненти: перцептивно-афектний, когнітивний, практичний і вчинковий [2; 10; 11].

Саме вчинковий компонент є концентрованим вираженням усього суб'єктного ставлення до природи, в ньому найбільшою мірою воно проявляється. У цілому, від перцептивно-афективного до вчинкового компоненту інтенсивності зростає ступінь прояву суб'єктного ставлення в зовнішньому плані, а також значущість власної, надситуативної активності особистості [2; 10; 11].

Визначаючи спрямованість та рівень саморефлексії екологічної свідомості дорослої людини, науковці виокремлюють імпліцитну, експліцитну та компліцитну екологічну свідомість. Компліцитність властива вищому рівню розвитку екологічної свідомості та виражає особистісне ставлення до екологічної дійсності, проявляється в особистісній включеності, причетності, переживанні того, що відбувається реально й об'єктивно. Компліцитність забезпечує суб'єктивну значущість екологічної свідомості та формує основу для прийняття рішень, спрямованості вчинків, окремих дій і діяльності в цілому [9, с. 34-36].

Отже, рівень екологічної свідомості особистості визначає ступінь її відповідальності за збереження гармонійного балансу у системі «людина – природа», порушення якого призведе до загибелі всього живого. Водночас, рівень екосвідомості людини залежить від розвитку її духовності, в основі якої є усвідомлення себе розумною частиною великого цілого – Всесвіту. Вміння взяти на себе відповідальність за екологічну кризу і бажання власними зусиллями відновити природний баланс на Землі є ознаками особистісного та духовного зростання, який призводить до розвитку екологічної свідомості особистості. Одночасно з цим, нівелювання загрози екологічної катастрофи зумовлено бездуховністю та неосвіченістю сучасного людства, його низьким рівнем екологічної свідомості. Саме тому необхідно приділити увагу вивченню структури екологічної свідомості особистості дорослого віку.

Дослідження екологічної свідомості дорослої людини ми будемо на підґрунті динамічної функціональної структури особистості К.К.Платонова [6]. Ця структура включає в себе ієрархічно побудовані властивості та риси особистості, а саме: а) спрямованість; б) соціальний досвід; в) індивідуальні особливості психічних процесів; г) біологічно зумовлену підструктуру.

Провідним структурним компонентом екологічної свідомості є екологічна спрямованість – вища підструктура особистості, яка має соціальну обумовленість. За К.К. Платоновим, вища підструктура особистості об'єднує спрямованість, ставлення і моральні риси особистості, які не мають безпосередніх природних задатків і відтворюють індивідуально віддзеркалену суспільну свідомість. Ця підструктура формується вихованням і включає установки, що стали її властивостями [6].

Спрямованість особистості має багатofакторну структуру і містить інтерес, ідеал, світогляд, переконання. Отже рівень розвитку екологічної спрямованості особистості залежить від характеру й якості її екологічних бажань, прагнень, інтересів, ідеалів, переконань і типу світогляду (антропоцентризм, природоцентризм, екоцентризм).

У наукових теоріях особистості спрямованість розкривається по-різному: як “динамічна тенденція” (С.Л. Рубінштейн), “смыслоутворювальний мотив” (О.М. Леонтьев), “основна життєва спрямованість” (Б.Г. Ананьєв). Потреби, інтереси, схильності, мотиви, ідеали, переконання, ціннісні орієнтації Б.Ф. Ломов виділяє як систему психологічних властивостей і станів особистості, шляхом вивчення яких можна опосередковано виявити і спрямованість особистості. У всіх підходах спрямованості особистості надається провідне значення.

Екологічна спрямованість у кожній дорослої особистості має певний рівень розвитку, широту, інтенсивність, стійкість та дієвість. Усі форми спрямованості особистості є одночасно її потребами й можуть перетворюватися на актуальні мотиви діяльності.

Видатний російський психолог О.М. Леонтьєв наголошує про значущість потреби у життєдіяльності людини. Зокрема, науковець визначає: “Першою передумовою будь-якої діяльності є суб’єкт, що має потреби” [8, с.47]. При цьому потреби людини мають суспільну природу і розподіляються на види: елементарні й вищі. Мотиви діяльності, за думкою О.М. Леонтьєва, несуть у собі дійсну змістовну характеристику потреб. Крім спонування, мотиви і потреби мають змістовну функцію, яка важлива “для розуміння внутрішньої побудови індивідуальної свідомості так само як свідомості особистості” [Там само, с.58]. Для того, щоб потреба породила мотив, що спрямовує людину до дій, необхідно працювати над тим, щоб для особистості цей процес був усвідомленим. Усвідомлення смыслоутворювальних мотивів є задачею особистісного змісту, а не об’єктивного значення [Там само].

Екологічні потреби формуються на основі усвідомлення людиною себе відкритою системою відносно оточуючого світу і відчуття себе часткою неосяжного цілого. Саме тому екологічні потреби відносяться до вищих потреб і спонукають дорослу людину не тільки до споглядально-етичної діяльності, а й до творчої любові до тварин, рослин і об’єктів неживої природи.

У працях О.М. Леонтьєва потреби і мотиви є включеними в широку систему стосунків: “Це – система стосунків, що є суспільною за своєю природою, в яку вступає людина до оточуючого світу і який відкривається їй у діяльності не тільки як світ речових об’єктів – природних і об’єктів матеріальної культури, але й як світ ідеальних об’єктів – об’єктів духовної культури і невіддільно від цього – як світ людських стосунків” [8, с. 61]. Завдання усвідомлення потреб і мотивів зароджується, за висловом науковця, у системі життєвих стосунків і тому виникає лише на певному етапі розвитку особистості – коли формується справжня самосвідомість, тобто в період дорослості.

Екологічні потреби несуть в собі духовний аспект мотиваційної сфери особистості, становлять її вищий

шабель і допомагають людині побудувати конструктивні стосунки з самою собою, іншими людьми та оточуючим світом.

Стрижнем духовності особистості дорослого віку, на думку багатьох вітчизняних психологів, є система цінностей людини (І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, Л.П. Журавльова, З.С. Карпенко, О.В. Киричук, О.П. Колісник, Н.О. Кордунова, В.П. Москалець).

М.Й. Боришевський [1] розглядає цінності як одиницю виміру духовності особистості. Духовні цінності є найвищими в ієрархічній ціннісній структурі. Вони виступають справжнім змістом життя, суб’єктивним надбанням особистості, віддзеркалюють ставлення особистості до світу, окреслюють її життєтворчість, впливають на спосіб існування, спонукають і регулюють життєдіяльність особистості, є основою перетворення внутрішніх можливостей особистості в моральну поведінку та вчинки.

Екологічні цінності (збереження планети від екологічної катастрофи), за думкою Е.О. Помиткіна, як одна з складових духовності людини, співіснують разом з наступними цінностями у структурі свідомості зрілої особистості: гуманістичними (добро, благодійність), естетичними (краса, гармонія, досконалість у природі та людині), цінностями самопізнання (інтроспекція, самоусвідомлення), самовдосконалення (пошук шляхів і методів самопокращення, набуття нових позитивних особистісних якостей) і цінностями самореалізації (розкриття потенціалу власної особистості в служінні ближнім, Батьківщині, людству, природі, Богу) [7].

Ціннісні орієнтації виступають як важливий компонент світогляду особистості або групової ідеології, що виражає уподобання та прагнення особистості або групи до тих чи інших узагальнених людських цінностей (добробут, здоров’я, комфорт, пізнання, громадянські свободи, творчість, праця тощо) [5, с. 539]. Коли система екологічних цінностей особистості зумовлена її високим рівнем духовності, вона орієнтує, спрямовує свідомість дорослої людини до екоцентризму.

Доросла особистість – це активний будівельник економічного, соціокультурного простору та діяльнісний суб’єкт у системі “людина – природа”. За виразом В. Франкла: «Якщо потреби штовхають нас, то цінності притягують...» [4, с. 120], – науковці констатують значущість потреб у формуванні індивідуальних бажань і ролі ціннісних орієнтацій в якості ідеалу, до якого прагне людина. Сформовані системи ціннісних орієнтацій і потреб особистості спрямовують діяльність людини у певному напрямку та зумовлюють розвиток усіх вищих психічних функцій. У свою чергу екологічні потреби, екологічна спрямованість та екологічні цінності визначають певний рівень сформованості екологічної свідомості дорослої особистості. Саме тому в структурі екологічної свідомості дорослої особистості ми розглядаємо три компоненти: екологічні потреби, екологічні цінності й екологічну спрямованість, – психологічні особливості яких вивчаються у нашому дослідженні.

Висновки

1. Рівень розвитку екологічної свідомості зумовлюється особливостями наповнення простору між “лю-

диною” і “природою”, що визначає духовний аспект свідомості особистості і є його змістовною характеристикою.

2. Значущими складовими екологічної свідомості дорослої особистості є її екологічні потреби, спрямованість та ціннісні орієнтації.

3. Основними якісними характеристиками глибинної екологічної свідомості дорослої особистості є її

компліцитність, досить розвинутий вчинковий компонент та суб'єктно-непрагматична модальність ставлення до природи.

Перспективу своїх подальших досліджень вбачаємо у вивченні онтогенетичної динаміки екологічної свідомості та її чинників, а також в розробці психокорекційної програми з розвитку екологічної свідомості.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Боришевський М.Й. Духовність – міра зрілості особистості // Педагогічна газета. – 2006. – № 1. *Boryshevskiy M.Y. Duhovnist – mira zrilosti osobystosti [Spirituality - a measure of maturity of the individual] // Pedagogichna gazeta. – 2006. – № 1.*
2. Дерябо С. Д. Экологическая педагогика и психология / С. Д. Дерябо, В. А. Ясвин. – Ростов-на-Дону: "Феникс", 1996. – 480 с. *Deryabo S.D. Ekologicheskaya pedagogika i psihologiya [Ecological Pedagogy and Psychology] / S.D.Deryabo, V.A.Yasvin. – Rostov-na-Donu: "Fenix", 1996. – 480 s.*
3. Дерябо С.Д. Психологические рекомендации по усвоению программы “Здоровье” // Школа здоровья / С.Д.Дерябо, М.Ю.Кондратьев. – 2000. – №4. – С.22-27. *Deryabo S.D. Psihologicheskiye rekomendacii po usvoeniyu programmy "Zdorovye" [Psychological advice on mastering the "Health"] // Shkola zdorovya / S.D.Deryabo, M.Yu. Kondratyev. – 2000. – №4. – S.22-27.*
4. Медведев В. И. Экологическое сознание: Учебное пособие. Изд.второе, доп. / В. И. Медведев, А. А. Алдашева. – М.: Логос, 2001. – 384 с. *Medvedev V.I. Ekologicheskoye soznaniye [Ecological consciousness]: Uchebnoye posobiye. Izd.vtoroye, dop. / V.I. Medvedev, A.A.Aldasheva. – M.: Logos, 2001. – 384 s.*
5. Мещеряков Б.Г. Большой психологический словарь / Под ред. Мещерякова Б.Г., Зинченко В.П. – М.: Прайм – Евразнак, 2003. – 672 с. *Mescheryakov B.G. Bolshoy psihologicheskij slovar [Significant psychological dictionary] / Pod red. Mescheryakova B.G., Zinchenko V.P. – M.: Praym – Yevroznaк, 2003. – 672 s.*
6. Платонов К.К. Структура и развитие личности / Константин Константинович Платонов. – М.: Наука, 1986. – 254 с. *Platonov K.K. Struktura i razvitiye lichnosti [The structure and development of the personality] / Konstantin Konstantinovich Platonov. – M.: Nauka, 1986. – 254 s.*
7. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості: Монографія / Е.О. Помиткін. – К.: Наш час. – 2007. – 280 с. *Pomytkin E.O. Psihologiya duhovnogo rozvytku osobystosti [Psychology of the Spiritual development of Personality]; Monografiya / E.O.Pomytkin. – K.: Nash chas. – 2007. – 280 s.*
8. Психология мотивации и эмоций / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, М. В. Фаликман. – М.: АСТ: Астрель, 2009. – 704 с.: ил. – (Хрестоматия по психологии). *Psihologiya motivacii i emociy [Psychology of motivation and emotion] / Pod red. Yu.B.Gippenreyter, M.V.Falikman. – M.: AST: Astrel, 2009. – 704 s.: il. – (Hrestomatiya po psihologii).*
9. Скребець В.О. Екологічна психологія: Навч. посібник. – К.: МАУП, 1998. – 144 с.: іл. – Бібліогр.: с. 140-141. – Рос. *Skrebec V.O. Ekologichna psihologiya [Ecological Psychology]: Navch.posibnyk. – K.: MAUP, 1998. – 144 s.: il. – Bibliogr.: s. 140-141. – Ros.*
10. Шмалей С. В. Екологічна особистість / С. В. Шмалей. – К.: Бібліотека офіційних документів, 1999. – С. 203-204. *Shmaley S.V. Ekologichna osobystist [Ecological personality] / S.V.Shmaley. – K.: Biblioteka oficijnyh dokumentiv, 1999. – S. 203-204.*
11. Ясвин В.А. Психология отношений к природе / В.А. Ясвин. – М.: Смысл, 2000. – 456 с. *Yasvin V.A. Psihologiya otshosheniy k prirode [Psychology relationship to nature] / V.A.Yasvin. – M.: Smysl, 2000. – 456 s.*

Romanova M.K. Peculiarities of the structure of adult personality's ecological consciousness

Abstract. Ecological consciousness as a kind of adult personality's consciousness has been analyzed. Three aspects of personality's consciousness have been determined: spiritual, social and reflective. Role and contents of spiritual aspect of ecological consciousness have been determined. Universal level of the development of adult personality's ecological consciousness has been determined as the higher stage of its ecological essence. Peculiarities of the process of filling relations space between “man” and “nature” have been studied. Dependence of the level of development of adult personality's ecological consciousness on certain aspects of filling space between personality and nature has been theoretically proved. Interrelations between personality's ecocentric outlook and high level of development of its ecological consciousness have been determined. Principles of deep ecological psychology have been actualized. It has been stressed that deep ecological consciousness is a spiritual aspect of consciousness, in which an individual feels his belonging to continuity and harmony of the processes taking place on Earth. Man's attitude to nature has been determined as one of the parts of ecological consciousness. It has been stressed, that ecological consciousness forms its own values that reflect double essence of man both as a subject opposing himself to nature and as a subject being indissoluble part of nature. Characteristic features of subjective attitude to nature have been examined. The role of psychological insertion of personality in the world of nature in the development of its ecological consciousness has been determined. The significance of realizing by adult personality different subjects of surroundings as subject of interaction in “man – nature” system has been stated. It has been stressed that in case when a man thinks about nature as a self-value, this interaction meets his non-pragmatic spiritual needs. Non-pragmatic character of subjective attitude to nature is characteristic feature of personality's consciousness of eastern type or of that which has progressive view of surroundings and itself as an indissoluble part of Earth Universe. As the main qualitative characteristics of deep ecological consciousness of adult personality there have been determined its complicity, rather developed action component and subject non-pragmatic modality of attitude towards nature. The structure of ecological consciousness has been determined. Certain aspects of development of ecological values, needs and ecological tendency of adult personality have been examined.

Keywords: ecological consciousness, spiritual aspect of consciousness, ecological value orientations, ecological tendency, ecological needs, adult personality.

Романова М.К. Особенности структуры экологического сознания взрослой личности

Аннотация. Исследовано экологическое сознание как разновидность сознания личности взрослого возраста. Выделены три измерения сознания личности: духовное, бытийное и рефлексивное. Определены роль и содержание духовного измерения экологического сознания. Универсальный уровень развития экологического сознания взрослой личности определён высшей степенью её экологичности. Изучены особенности наполнения пространства отношений между "человеком" и "природой". Теоретически доказано обусловленность уровня развития экологического сознания взрослой личности особенностями наполнения пространства между ней и природой. Определена взаимосвязь между эгоцентрическим мировоззрением личности и высоким уровнем развития её экологического сознания. Актуализированы принципы глубинной экологической психологии. Отмечено, что глубинное экологическое сознание является духовным измерением сознания, при котором индивид ощущает свою принадлежность к непрерывности и гармонии процессов, происходящих на планете Земля. Отношение человека к природе определено одной из составляющих экологического сознания. Подчеркнуто, что экологическое сознание формирует собственные ценности, отражающие двойную сущность человека как субъекта, который противопоставляет себя природе, так и субъекта, который является неразрывной частью этой природы. Рассмотрены характеристики субъективного отношения к природе. Определена роль психологической включенности личности в мир природы в развитии её экологического сознания. Подчеркнута важность восприятия взрослой личностью объектов и явлений окружающей среды в качестве субъекта взаимодействия в системе "человек – природа". Отмечено, что в случае, когда человек относится к природе как к самооценности, это взаимодействие носит характер удовлетворения ее прагматических, духовных потребностей. Непрагматический характер субъектного отношения к природе признано характерным для сознания личности, которая живет по восточному типу мышления или имеет прогрессивные духовно – нравственные качества восприятия окружающего мира и самой себя, как неотъемлемой частицы планеты Земля, Космоса. Основными качественными характеристиками глубинного экологического сознания взрослой личности определены её комплицированность, достаточно развитый поведенческий компонент и субъектно – прагматическая модальность отношения к природе. Обоснована структура экологического сознания. Исследованы особенности развития экологических ценностных ориентаций, экологических потребностей и экологической направленности взрослой личности.

Ключевые слова: экологическое сознание, духовное измерение сознания, экологические ценностные ориентации, экологическая направленность, экологические потребности, личность взрослого возраста.